

В. Пашков, доцент Полтавського факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях як навчальна дисципліна та складова господарсько-правової освіти

Вітчизняною наукою господарського права створено загальне вчення про правову роботу в економіці. Призначення цього вчення — сприяння підвищенню рівня (інтенсифікації) реалізації норм чинного законодавства (перш за все — господарського). Велика роль у підвищенні ефективності виробництва належить удосконаленню всієї правової роботи в народному господарстві¹. А її призначення полягає в обґрунтуванні засобів і методів, спрямованих на інтенсифікацію реалізації норм законодавства, що захищають законні права і інтереси суб'єктів господарювання, спираючись на існуючі наукові досягнення².

У свою чергу, структурні реформи в економіці, перетворення в галузі освіти, трансформація у бік демократизації суспільства вимагають адекватних підходів до удосконалення методів і засобів навчально-педагогічної практики, методологій формування нових навчальних дисциплін. На наш погляд, важливим кроком для удосконалення всієї системи ступеневої освіти, особливо її юридичної ланки в Україні, є запровадження поряд із гуманітарно-правовими загальноосвітніми та спеціальними курсами підготовки ще й такої навчально-прикладної дисципліни, як «Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях». Не випадково, що у своїх ранніх працях В. К. Мамутов зазначав: «Навчання кадрів в юридичних ВНЗ пристосовано головним чином до потреб судово-прокурорських органів. Не буде перебільшенням сказати, що тисячі юристів з вищою освітою, зайнятих у народному господарстві, по суті, є практикантами»³.

¹ Див.: Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К., 2003. – С. 46

² Див. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Головань Ігор Володимирович. – Донецьк, 2003. – 186 с.

³ Див.: Мамутов В. К. Юрист в хозяйстве / В. К. Мамутов // Экономическая газ. – 1962. – № 35. – 25 авг. – С. 12.

Зазначене свідчить про наявність у більшості юридичних ВНЗ такої традиційної спеціалізації, як адміністративно-правова, слідчо-прокурорська та криміналістична, що сьогодні замало для ефективної фахової діяльності.

Тому особлива роль у запровадженні цієї навчально-прикладної дисципліни належить застосуванню інноваційних технологій в освіті.

Отже, навчальна дисципліна «Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях» є важливою складовою господарсько-правової освіти студентів вищих навчальних закладів та набуває особливого значення в професійній орієнтації та спеціалізації, а в подальшому — і професійній адаптації.

У результаті вивчення зазначеної дисципліни студенти повинні знати: головні засади, форми, методи та засоби здійснення правової роботи; загальні положення щодо організації правової роботи у сфері господарювання; завдання та компетенцію суб'єктів правової роботи. Вони також повинні оволодіти навичками на основі синтезу знань різних навчальних дисциплін, організації правової роботи як багатопланової діяльності, що охоплює всі напрями господарської діяльності, безпосередньо пов'язані із створенням та збереженням майнової бази господарювання, використанням найманої праці, вирішенням питань соціально-економічного, науково-технічного, культурного забезпечення суб'єкта господарювання і яка спрямована на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України суб'єктами господарювання, їх посадовими особами та іншими працівниками, захистом їх інтересів; вільно орієнтуватися в системі нормативно-правових приписів, що безпосередньо використовуються при виконанні функціональних та посадових обов'язків юрисконсульта, спеціальних порядках, пов'язаних із легалізацією діяльності суб'єктів господарювання, отриманням дозвільних документів тощо; уміти правильно тлумачити положення чинного законодавства України та розробляти відповідні проекти внутрішньо-організаційних (локально-правових) документів, що затверджуються у процесі правозастосовної діяльності.

Концептуальне обґрунтування типової навчальної програми з цієї дисципліни має бути засноване на таких основних принципах:

- відповідності стану організації правової роботи вимогам господарського, цивільного, трудового, адміністративного та іншого законодавства і його інституційної (видової) канви;
- співвідношення організації правової роботи, організаційних основ діяльності суб'єктів юридичної роботи у сфері господарювання

функціям юридичної служби, юридичної діяльності та планування діяльності юридичних служб;

– уніфікації внутрішніх юридичних норм до міжнародних стандартів, особливого значення юридичної етики, зумовленого специфікою професійної юридичної діяльності, а також важливими соціальними функціями, які виконують юристи;

– застосування методу міждисциплінарної артикуляції правових понять та визначень із метою кореляції та оптимізації підходів до вирішення існуючих прогалин, протиріч і навіть юридичних колізій у чинному законодавстві стосовно особливостей функціонування та ролі юридичних служб.

З'ясовуючи роль та значення організації правової роботи на підприємствах, установах та організаціях, важливо враховувати, що норми господарського та іншого законодавства адресовані всім керівникам, спеціалістам та працівникам у галузі господарювання, адже саме вони забезпечують реалізацію відповідних норм у своїй повсякденній діяльності. Керівники суб'єкта господарювання і працівники апарату управління мають розуміти, що законодавство, в тому числі господарське, є засобом, за допомогою якого досягається виробнича й господарська мета господарських органів та їх підрозділів. Такий правовий інструмент є обов'язковим до виконання і використання, що є вимогою Конституції України та інших нормативно-правових актів України¹.

Термін «правова робота в народному господарстві» уживається для позначення різних понять. Найбільш поширеним є тлумачення даного терміна у вузькому і широкому сенсі слова.

Під правовою роботою у вузькому сенсі слова розуміється робота юридичних служб (юрисконсультів) у народному господарстві.

У широкому сенсі слова це поняття включає не тільки діяльність відповідних юридичних служб, а і правову діяльність господарських організацій (міністерств, відомств, промислових об'єднань) і їх різних структурних підрозділів, а також правозастосовну роботу державних, відомчих, судових і громадських або саморегульованих органів.

Розмежування цих понять має як теоретичне, так і практичне значення.

Так, правова робота в народному господарстві — це діяльність господарських організацій (міністерств, відомств) і їх структурних

¹ Див.: Домбровський С. Ф. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємств, установ, організацій / С. Ф. Домбровський. – Х., 2005. – С. 9.

підрозділів, а також правозастосовна діяльність державних, відомчих, судових і громадських або саморегульованих органів, пов'язана з реалізацією норм права в галузі народного господарства і використанням різноманітних правових засобів.

Розглядаючи поняття «Правова робота в народному господарстві», необхідно звернути увагу на те, що правова робота — це діяльність, причому вказана діяльність може здійснюватися тільки в галузі народного господарства. Проте не всяку діяльність в галузі народного господарства можна віднести до правової роботи.

Так, відповідно до п. 4 Загального Положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 року № 1040, основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в судах¹.

Виходячи з цього, юридична служба повинна здійснювати функції організатора роботи, направленої на суворе дотримання договірних зобов'язань перед замовниками, запобігати їх порушенням і тим самим — на зниження невикористаних витрат від сплати штрафів. Ця служба повинна забезпечувати підготовку актів локальної регламентації, що сприяють досягненню зазначених цілей².

У свою чергу, правовою основою діяльності юридичних служб недержавних, у тому числі комерційних організацій, є міжнародні договори, законодавство України, інші нормативно-правові акти та численні внутрішні документи, що розроблені і прийняті самою організацією у порядку локальної нормотворчості. У рамках локальної нормотворчості компетентними підрозділами організації відповідно до законодавства, у рамках диспозитивних законодавчих норм та не всупереч імперативній забороні, можуть бути прийняті будь-які документи, що забезпечують ефективність юридичного супроводження підприємницької діяльності цієї організації.

¹ Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93. – ст. 3068.

² Див.: Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К., 2003. – С. 47.

Отже, правовою роботою слід вважати лише таку діяльність, яка пов'язана з реалізацією правових норм. Про це свідчить сам термін «правова робота». Причому такий зв'язок виражається у процесі реалізації правових норм. Але діяльність, яка пов'язана з реалізацією правових норм, може здійснюватися в різних галузях суспільного життя і далеко не завжди буде правовою роботою в народному господарстві.

Таким чином, по-перше, правова робота в народному господарстві пов'язана з реалізацією не будь-яких правових норм взагалі, а лише тих, які регулюють відносини, що виникають саме у сфері народного господарства, наприклад, між господарськими організаціями (міністерствами, відомствами, промисловими об'єднаннями), структурними підрозділами господарських організацій (міністерств, відомств, промислових об'єднань), а також усередині однієї системи (міністерства, відомства).

По-друге, правова робота в народному господарстві пов'язана з реалізацією норм, що належать до різних галузей права, а тому є загальногалузевою науковою категорією. Вона не може розглядатися з позиції якоїсь однієї галузі права.

По-третє, правова робота в народному господарстві здійснюється з використанням різноманітних правових засобів: юридичних норм, їх тлумачення, юридичної техніки, правовідносин тощо. Якість правової роботи, її ефективність знаходяться у прямій залежності від того, наскільки уміло та повно використовуються ті або інші юридичні засоби.

Зазначені обставини дозволяють окреслити межі правової роботи як виду юридичної діяльності, яка охоплює різні сфери діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, а саме виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність; дають можливість визначити основні завдання правової роботи, що полягають у такому: дотримання законності в діяльності суб'єктів господарювання; активне використання правових засобів для зміцнення господарського розрахунка та поліпшення економічних показників; забезпечення зберігання майна підприємства; захист прав і законних інтересів підприємства¹.

Не випадково В. К. Мамутов ще в 1962 році звертав увагу, що всю правову, зокрема договірно-правову роботу на підприємствах, будівництвах, у господарських організаціях повинна очолювати юридична служба, основне її завдання — закріплення правопорядку².

¹ Див.: Горевий В. І. Організація юридичної служби на підприємстві: навчальний посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми, 2008. – С. 18.

² Мамутов В. К. Юрист в хозяйстве / В. К. Мамутов // Экономическая газ. – 1962. – № 35. – 25 авг. – С. 12.

Розглядаючи проблему правової роботи, Г. Л. Знаменський підкреслював, що при цьому виникає питання щодо її ефективності, зокрема з боку юридичної служби. За змістом правова робота полягає не в реалізації правових норм, а в забезпеченні реалізації правових норм як процесу, у його впорядкуванні й організації. При цьому, на його думку, правова робота є однією із функцій управління виробництвом¹.

На цей час в Україні надається велике значення попередженню правопорушень, посиленню охорони права власності, захисту законних інтересів суб'єктів господарювання та негосподарюючих суб'єктів. Усе це, безумовно, сприяє вдосконаленню господарської діяльності підприємств і організацій.

У здійсненні цього процесу активну участь беруть працівники юридичних служб. Проте ефективність діяльності юридичних служб полягає саме в її чіткій організації. Норми права як явище надбудовного порядку визначаються регульованими ними суспільними відносинами. У свою чергу суспільні відносини відзначаються активною дією з боку правових норм. Зазначеним діям сприяють різноманітні правові засоби (юридична техніка, тлумачення, правовідносини тощо), від яких залежить ефективність цих правових норм².

Причому і сама правова робота в народному господарстві як діяльність, пов'язана з реалізацією правових норм і використанням правових засобів, також є своєрідним правовим засобом, від якого значною мірою залежить відповідна правова діяльність юридичних служб. У свою чергу правова робота як юридичний засіб є складовою частиною механізму правового регулювання, який у загальній теорії права визначається як обрана в єдності система правових засобів (юридичних норм, правовідносин, актів і ін.), за допомогою яких здійснюється правова дія на відносини господарського життя.

Отже, правова робота в народному господарстві характеризується наступним. По-перше, вона супроводжується використанням різноманітних юридичних засобів і неможлива без них. Тому при визначенні поняття «Правова робота в народному господарстві»

¹ Див.: Знаменський Г. Л. Совершенствование хозяйственного законодательства / Г. Л. Знаменский. – Киев, 1980. – С. 164.

² З цього приводу В. К. Мамутов у своєму виступі на сесії НАН України 10.04.1995 року на тему «Про державне регулювання економіки» зазначав: «Створивши міф про те, що у ринковій економіці все регулюється само собою і держава не повинна втручатися в економіку, ми відкрили численні канали для розкрадання загальнодержавної власності. Треба всі зайві канали закрити і стихію дикого ринку ввести в цивілізоване русло» (див.: Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов – К., 2003. – С. 85).

наголошується зв'язок правової роботи не тільки з реалізацією норм права, але і з використанням правових засобів. По-друге, сама правова робота — це такий юридичний засіб, який разом з іншими активно впливає на відповідну дію норм права. По-третє, своєрідність правової роботи як юридичного засобу полягає в тому, що вона приводить «у рух» механізм правового регулювання у сфері народного господарства.

Таким чином, виконання правової роботи обов'язково приводить до реалізації (застосування) норм права та до здійснення їх дії на суспільні відносини.

У зв'язку з таким прикладним характером цієї дисципліни подаються її сутність, національні особливості та правова основа, як і деякі аспекти визначень показників правопорядку; юридичної етики; функцій та планування юридичної служби; прав, обов'язків та відповідальності працівників юридичної служби, їх кваліфікаційних вимог; порядку захисту прав суб'єктів господарювання; механізму захисту прав суб'єктів господарювання; правових засобів мінімізації підприємницьких ризиків; господарської відповідальності підприємств, установ та організацій; охорони прав суб'єктів господарювання при легітимації господарювання, а також порядку застосування принципу мовчазної згоди; загальних засад організації документообігу суб'єктів господарювання та системи діловодства юридичної служби; внутрішнього порядку візування проектів локальних, розпорядчих, нормативних та інших документів; порядку проведення юридичної експертизи організаційно-правових документів; порядку укладення господарсько-правових та інших договорів; загальних засад організації кадрового забезпечення та діловодства кадрової служби; організації претензійно-позовної роботи; нормативно-правового регулювання загальних засад організації, ведення обліку та подання звітності суб'єктами господарювання. Це має зводитися до методів доведення до студентів під час аудиторних занять особливостей діяльності юридичної служби, кваліфікації працівників юридичної служби, їх прав та обов'язків. Майбутні фахівці юридичних служб повинні уміти означити свою роль як правника, застосовувати співвимірні методики прийняття рішень за умов настання правопорушень у діяльності суб'єкта господарювання. Зокрема, має бути зазначена роль державних органів управління юридичною відповідальністю у сучасних умовах ринкових методів її державного регулювання, підвищення економічної ефективності діяльності низових ланок господарського управління.

У процесі розгляду окремих видів правової роботи якнайповніше розкриваються її зміст та обсяг. Важливе значення має визначення

конкретних суб'єктів, які виконують або повинні виконувати ту або іншу правову роботу. Все це зрештою сприяє ефективному використанню правових засобів і вдосконаленню правової роботи в народному господарстві.

Проте розподіл правової роботи в народному господарстві на види не виключає інших форм диференціації правової роботи. Так, на окремі види можна розподілити нормотворчу, правозастосовну діяльність, правову роботу, що виконується господарськими організаціями (міністерствами, відомствами, промисловими об'єднаннями) і їх структурними підрозділами. Подібна диференціація може викликатися як теоретичними, так і практичними цілями. Але залишається актуальним твердження В. К. Мамутова, який зазначав, що основа юридичної роботи у промисловості полягає в застосуванні господарського законодавства поряд із трудовим законодавством. Застосування господарського права є невід'ємною частиною всієї діяльності підприємств та керівництва господарством¹.

Діяльність юридичних служб у народному господарстві відрізняється великим різноманіттям. Для того щоб юридичні служби успішно виконували поставлені перед ними завдання, необхідно чітко визначити як загальний обсяг, так і окремі напрями їх правової роботи.

У зв'язку з цим діяльність юридичних служб у галузі народного господарства слід розподілити на наступні види:

- 1) планування роботи;
- 2) методичне керівництво правовою роботою;
- 3) робота довідково-кодифікаційна;
- 4) діяльність юридичних служб по діловодству;
- 5) діяльність по забезпеченню законності документів правового характеру;
- 6) договірна робота;
- 7) претензійно-позовна діяльність;
- 8) дотримання законодавства про працю;
- 9) пропаганда законодавства.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що *правова робота* — це нормотворча та правозастосовна діяльність суб'єктів господарювання та/або негосподарюючих суб'єктів в особі органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію прав та обов'язків суб'єктів господарського права,

¹ Див.: Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К., 2003. – С. 374.

забезпечення підвищення їхньої ділової активності, розвиток підприємництва та на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, підвищення продуктивності праці та якості роботи за дотриманням планової, договірної, трудової дисципліни.

Необхідно відзначити, що в цій роботі беруть участь не тільки органи управління, а й профспілки та трудові колективи.

При цьому універсальний характер правової роботи полягає не лише у правовому регулюванні існуючих суспільних відносин за допомогою правових приписів органів державної влади та управління, але також нормотворча діяльність, спрямована на оптимальний вплив на суспільні відносини у внутрішньогосподарських відносинах.

У свою чергу правотворча діяльність має вираз у правотворчих актах (рішеннях), тобто юридичних діяч, які, як і будь-які юридичні акти, породжують ті або інші юридичні наслідки. Зазначені юридичні акти можуть бути проміжними, наприклад рішення щодо підготовки проекту нормативно-правового акта, та основними — правотворчі рішення, акт правотворчості, тобто юридичні дії компетентних органів, що виступають як результат правотворчого процесу та породжують підсумкові у правотворчості наслідки — установа, скасування або зміну юридичних норм¹.

Крім того, вважаючи, що навчальна дисципліна, яка призначена не тільки і не стільки для того, щоб з'ясувати певні науково-теоретичні істини, бо ж діяльність суб'єктів господарювання ґрунтується виключно на чинних законодавчих нормах, а тому вона по своїй природі є конкретизованою, маємо намагатися сформувати у студентів конкретні професійні навички щодо ведення діловодства юридичної служби, що включає в себе і претензійно-позовну роботу, зокрема зіставлення фактичних правопорушень чинним законодавчим нормам та розуміння майбутньої їхньої ролі як спеціалістів управлінського профілю у поширенні ефективних процесів впливу на порушників у сфері правопорядку. Студенти мають уміти встановити суб'єктивну та об'єктивну сторони юридичної відповідальності при здійсненні претензійно-позовної роботи, знати та застосовувати її принципи, визначати загальні ознаки саме тих порушень, за які настає за законом конкретна відповідальність, оцінити наслідки відхилень та правильно застосувати норми щодо настання юридичної відповідальності.

¹ Див.: Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – М., 1981. – С. 314.